

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

Харківське історико-філологічне товариство

Український СВІТ

у наукових парадигмах

Збірник наукових праць

Випуск 5/2018

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- Маленко О. О., д-р філол. наук, проф. (Харків) (головний редактор)
- Голобородько К. Ю., д-р філол. наук, проф. (Харків)
- Єрмоленко С. Я., д-р філол. наук, проф. (Київ)
- Лисиченко Л. А., д-р філол. наук, проф. (Харків)
- Кравець Л. В., д-р філол. наук, проф. (Київ)
- Новиков А. О., д-р філол. наук, проф. (Глухів)
- Юр'єва К. А., д-р. пед. наук, проф. (Харків)
- Борисов В. А., канд. філол. наук, доц. (Харків)
- Нестеренко Н. П., канд. пед. наук, доц. (Харків)
- Терещенко В. М., канд. філол. наук, доц. (Харків)
- Умрихіна Л. В., канд. філол. наук, доц. (Харків) (заступник головного редактора)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

- Нелюба А. М., д-р філол. наук, проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.
- Степаненко М. І., д-р філол. наук, професор, ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Ухвалила вчена рада Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди
(протокол № 9 від 25 жовтня 2018 року)

У 41 Український світ у наукових парадигмах: Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. — Харків: ХІФТ, 2018. — Вип. 5. — 117, [1] с.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3281 від 18.09.2008.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна, 61168

Євгеній ПугачовФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ З КОМПОНЕНТОМ-ТЕРІОНІМОМ В УКРАЇНСЬКІЙ
ТА ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ: ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ . . . . . 66**Світлана Руденко**ГЛЮТОНІМИ-АРТЕФАКТИ ТЕМПОРАТИВНОГО ЦИКЛУ «УКРАЇНСЬКА ЛІТНЬО-ОСІННЯ
ОБРЯДОВІСТЬ». . . . . 70**ЮВІЛЯРІЙ УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВЧОГО ДИСКУРСУ. . . . . 79****Світлана Єрмоленко**

У ЧАСІ Й НАД ЧАСОМ (РОЗДУМИ З НАГОДИ 100-РІЧЧЯ НАН УКРАЇНИ) 80

Костянтин Голобородько

СЛОВО В ЛІНГВОСОФІЇ ПРОФЕСОРА ЛІДІЇ ЛИСИЧЕНКО 89

Лілія Петрова ОзельЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ЕКСПЛІКАЦІЯ ЕМОЦІЙНОГО Й ПОЧУТТЄВОГО В ХУДОЖНІХ
ТЕКСТАХ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ О.Г. МУРОМЦЕВОЇ) . . . . . 94**ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ. ПЕДАГОГІКА . . . . . 103****Олена Садох, Наталія Варич**ПЕРЕТВОРЮВАЛЬНА ШКОЛА ДЖОНА ТЕЙЛОРА ҐАТТО Й СУЧАСНІ ОСВІТНІ ПОШУКИ
В УКРАЇНІ . . . . . 104**Катерина Юр'єва**ПЕДАГОГ, НОВАТОР, ГУМАНІСТ: ПОГЛЯД З ВІДСТАНИ ЧАСУ (ДО 100-РІЧЧЯ З ДНЯ
НАРОДЖЕННЯ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО). . . . . 107**ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ. . . . . 107****ІНФОРМАЦІЯ ПРО ЗБІРНИК 108**

УДК 37.01

Катерина Юр'єва

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

**ПЕДАГОГ, НОВАТОР, ГУМАНІСТ: ПОГЛЯД З ВІДСТАНИ ЧАСУ
(ДО 100-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО)**

У статті здійснена рецепція наукового й педагогічного досвіду Василя Сухомлинського, освітянська діяльність якого відома далеко за межами України. На особливу увагу авторки заслуговує еволюція науково-педагогічних поглядів видатного педагога.

Ключові слова: педагогічна система, методи навчання, духовна культура вчителя, гуманізм, виховання.

**TEACHER, NOVATOR, HUMANIST: GLANCE FROM A DISTANCE OF TIME
(TO THE 100-TH ANNIVERSARY OF V. O. SUKHOMLYNSKY'S BIRTHDAY)**

The article deals with the reception of the scientific and pedagogical experience of Vasyl Sukhomlynsky, whose educational activity is well known far beyond Ukraine. Particular attention of the author deserves the evolution of scientific and pedagogical views of the outstanding teacher.

Key words: pedagogical system, teaching methods, spiritual culture of a teacher, humanism, education.

Педагогічна система В.О. Сухомлинського — явище унікальне не тільки у вітчизняному, але й у європейському масштабі. Саме тому його науково-педагогічна спадщина продовжує привертати увагу все нових і нових дослідників з усіх куточків світу: Німеччини, Китаю, Польщі, Болгарії, Австралії, Греції. Але навіть сьогодні, коли минуло майже півстоліття після смерті павлиського вчителя, ми не можемо повною мірою осягнути всієї величі цієї постаті й значущості його внеску до скарбниці світової педагогіки.

У спадщині В.О. Сухомлинського сфокусувалися основні тенденції й напрями розвитку педагогічної науки кінця XX — початку XXI століття. До якої б з найактуальніших проблем сучасності ми не звернулися — особистісна орієнтація освіти, інтеграція та інклюзія, розвивальне навчання, поєднання тенденцій до соціалізації та індивідуалізації в педагогічному процесі, педагогіка партнерства вчителів, батьків та дітей на засадах взаємної довіри й поваги — завжди знаходимо, що вчений вже замислювався над цими питаннями; більше того, свого часу запропонував й апробував новаторські шляхи їх вирішення. Еволюція науково-педагогічних поглядів В.О. Сухомлинського багато в чому становить програму, за якою відбувається розвиток сучасної педагогічної реальності в Україні на етапі її розбудови як модерної демократичної європейської держави.

Аналіз друкованих праць ученого та архівних матеріалів свідчить, що на початку своєї діяльності директор Павлиської школи зосередив пошуки здебільшого у сфері форм, методів і засобів фронтальної навчально-виховної роботи, залучивши до дослідницької діяльності своїх колег. Із середини 1950-х років у школі склалася традиція, за якою кожний учитель упродовж навчального року працював над одним з питань педагогічної теорії в тісному зв'язку зі своєю практичною діяльністю. Протягом року педагогічна рада, методичні об'єднання, теоретичні

семінари на своїх засіданнях заслуховували повідомлення про хід і результати досліджень. До кінця навчального року з таких матеріалів склалися методичні рекомендації та монографії. Про результативність цих досліджень свідчать уміщені в шкільних щорічних рукописних журналах «Педагогічна думка» цікаві знахідки з методики викладання окремих предметів, нетрадиційних форм і структур уроків, оригінальних засобів навчальної роботи, які не втратили своєї актуальності й сьогодні. Паралельно в ході роботи психологічного семінару педагоги вивчали закономірності процесу учіння, механізми, мотиви й стимули пізнавальної діяльності, шляхи формування загальнонавчальних умінь і навичок, психолого-педагогічні умови розвитку пізнавальних сил учнів.

Проте скоро В. О. Сухомлинський переконався, що фронтальний підхід не забезпечує достатньої ефективності навчального процесу. Це зумовлювалося його генетичним зв'язком з панівною на той час державною ідеологією. Суб'єкт-об'єктні відносини учасників навчально-виховного процесу як прояв педагогічного авторитаризму, орієнтація на знеособленого «пересічного» школяра робили його (учня) пасивним об'єктом педагогічних впливів, позбавленим індивідуальних особливостей, свободи вибору, простору для виявлення власної активності. Масово-усереднений підхід залишав поза увагою вчителя не тільки учнів, які слабо встигали, але й обдарованих школярів.

У ті часи В. О. Сухомлинському довелося проявити значну рішучість і твердість духу, дозволивши собі гуманістично спрямовані експерименти, у яких акцент переносився на особистість учня, вивчення його індивідуальних психолого-педагогічних особливостей, дбайливий розвиток здібностей і потенційних можливостей, компенсацію педагогічної занедбаності та врахування особливих освітніх потреб. Офіційна педагогіка різко негативно ставилася до подібного досвіду, убачаючи в ньому замах на основи колективного виховання, виправдання індивідуалізму, протиставлення особистості колективу. Тільки в другій половині 1980-х років унаслідок зміни суспільно-політичної ситуації, розгортання в суспільстві процесів демократизації й гуманізації, а отже й зміни соціального замовлення для системи освіти, особистісно орієнтований підхід у навчанні було реабілітовано.

Започаткований новатором, цей підхід знайшов підтримку педагогічного колективу Павлівської школи. Він докорінно змінив організаційні основи навчально-виховного процесу, перетворивши учня з його об'єкта на суб'єкт. Це стимулювало вивчення вчителями індивідуальних психолого-педагогічних особливостей учнів, пошук організаційних форм, методів і засобів навчання, які враховували б ці особливості та сприяли розвитку здібностей і обдарувань кожного школяра.

Погляди В. О. Сухомлинського на мету, зміст і засоби виховання теж еволюціонували під впливом набутого педагогічного досвіду: від визнання правомочності покарань — до переконання, що їх можна взагалі уникнути; від твердження, що педагог «повинен ... мати мужність не щадити самолюбство особистості» — до захисту суверенітету духовного світу вихованців; від ідеологізованого виховання в дусі ненависті до класових ворогів та боротьби з ними — до визнання пріоритету загальнолюдських цінностей гуманізму, добра і краси.

У ході унікального багаторічного педагогічного експерименту В. О. Сухомлинський розробив і впровадив у виховну практику Павлівської школи шляхи гуманістичного виховання учнів. Незважаючи на те, що вченому довелося мати справу з тяжкими наслідками другої світової війни, заліковувати в душах дітей страшні рани повоєнного, часто сирітського дитинства, його педагогічні надбання в цьому

напрямі не втратили актуальності й сьогодні. Серед запропонованих В. О. Сухомлинським шляхів високодуховного, гуманістичного виховання учнів найбільшу педагогічну цінність у сучасних умовах мають, на наш погляд, такі:

1. Утвердження позитивних якостей особистості школяра.

В. О. Сухомлинський першим увів до науково-педагогічного обігу такі поняття, як *обов'язок, честь, совість, гідність, доброта, любов*, розкрив їхній світоглядний і виховний зміст та на основі власного багаторічного педагогічного досвіду й досвіду керованої ним школи накреслив умови втілення цих категорій моралі в реальному навчально-виховному процесі. Він вважав, що вчителям необхідно бачити перспективу розвитку позитивних якостей кожної дитини в образі гармонійної повноцінної особистості, постійно підтримувати та заохочувати притаманне дітям прагнення бути кращими, а не лише боротися з негативними проявами. Цю провідну ідею педагогічного оптимізму ілюструє наведена педагогом в одному з листів думка: «Людина — це бог, якщо тільки вона людина. А якщо вона бог — вона прекрасна». Опора на позитивне в учневі сприяла формуванню його самоповаги й почуття власної гідності. В. О. Сухомлинський доводив, що саме з цих почуттів дитини виростають її співпереживання й повага до внутрішнього світу всіх без винятку людей, які знаходяться поруч, як основа морального виховання.

2. Формування емоційно багатого, повноцінного духовного життя учнів, спонукання їх до активного виявлення думок і почуттів.

В. О. Сухомлинський бачив найтонші й найдієвіші засоби впливу педагога на душу дитини в слові та красі. З перших днів перебування малюків у школі педагог-новатор прагнув навчити їх відчувати красу в природі, у людях та їхніх стосунках. На його справедливую думку, головними почуттями дитини мають стати відчуття справжньої людської краси й гідності в собі та інших людях. Через красиве до людяного — такий закономірний шлях виховання особистості накреслював педагог.

Поряд із цим, В. О. Сухомлинський наголошував на необхідності дієвості моральних почуттів школяра, їх утіленні в практичній діяльності. Сердечна турбота дитини, тривога про все живе й красиве — рослини, квіти, тварин — має перерости в розуміння того, що в кожній людини є серце, яке треба берегти, не завадати йому болю. Піклування про красу, про того, хто слабкий, беззахисний, пробуджує в учневі прагнення робити добро.

3. Встановлення взаємовідносин між дитиною й вихователем на основі гуманізму, демократизму та взаємної довіри.

Педагог-гуманіст закликав учителів будувати взаємини з дітьми на принципах людяності, поваги їхньої гідності, спрямовуючи всі виховні впливи на творчий розвиток духовних якостей дитини. Обстоюючи одним з перших у вітчизняній педагогіці право дитини на зону недоторканості у внутрішньому світі, він застерігав вихователів від необережного втручання в її душу. В. О. Сухомлинський стверджував, що виховання в школяреві самоповаги закономірно веде до розширення сфери особистого, інтимного в його духовному житті. Тому необережний, недікатний дотик до цього особистого, сердечного не тільки принижує людську гідність вихованця, але й призводить до огрубіння його емоційної чутливості.

4. Опора у виховнні на гуманістичну спрямованість особистості вчителя.

Відправною точкою педагогічної системи В. О. Сухомлинського, на наш погляд, є ідея гуманістичної спрямованості особистості вчителя й педагогічної діяльності загалом. Питання формування високих духовних якостей особистості вчителя посідають чільне місце в працях просвітителя. При цьому, гуманістичну

спрямованість особистості педагога він розглядав у двох аспектах: як основу духовного життя особистості та як важливий компонент професійної майстерності.

На думку педагога-гуманіста, справжнього вчителя має відзначати повага до особистості учня, його людської гідності. Дійсно моральний, гуманний підхід вимагає йти не від вихователя до дитини, а в усіх педагогічних діях виходити, перш за все, з інтересів і потреб особистості школяра. Ці новаторські для свого часу переконання В.О. Сухомлинського знайшли відображення в його працях, до деяких з яких, на жаль, украй рідко звертаються сучасні дослідники.

У чорновому варіанті статті «Головне — людяність» є слова, що підтверджують зміст цієї тези, які, на жаль, не ввійшли до опублікованого чеським журналом «Komensky» варіанту: «Відданість високим <...> ідеям має своїм першим і головним джерелом людяність взаємовідносин між людьми, тому що в основі цих ідей лежить боротьба за свободу, честь, моральну гідність, розквіт творчих сил людини». В.О. Сухомлинський був глибоко переконаний, що метою побудови нового суспільства і виховання людини, якій належить жити в цьому суспільстві, є турбота про духовне удосконалення, постійне й безкінечне облагороджування людської природи, врешті — турбота про людське щастя. Том в учителів він хотів бачити уповноваженого представника суспільства майбутнього, який покликаний прокласти новому поколінню з допомогою досконалої системи виховання шлях до щастя.

В.О. Сухомлинський застерігав учителів про небезпеку відходу від духовності у вихованні, підміни справжньої поваги до особистості дитини поблажливістю чи авторитетом грубої сили, оскільки й те, й інше є приниженням людської гідності. Але панівна командно-адміністративна система, метою якої було перетворення індивідуальності на «гвинтик», а колективу — на знеособлені «маси», не могла змиритися з ідеями педагога-гуманіста. Особливо зневажливо представники офіційної освіти ставилися до його висловів про те, що «чутливість особистості до власного світу думок і почуттів, повага до самого себе — усе це в певних обставинах вимагає обмеження впливу колективу на особистість... Виховання самоповаги закономірно веде до розширення сфери особистого, інтимного, недоторканого», оскільки це суперечило принципам авторитарної педагогіки.

Нам уявляється, що коло явищ, про які писав у своїх працях В.О. Сухомлинський, чий творчий злет почався в період «відлиги», набагато ширше, ніж проблемами шкільної педагогіки. Вважаємо, що автор не тільки висував новаторські гуманістичні ідеї розвитку духовності у вихованні, але й попереджував про небезпечні тенденції розвитку суспільства загалом. Викликом авторитаризму, що набирав сили після «відлиги», прозвучало й висунуте глибоко людяне твердження педагога-новатора: «Демократизм нашого суспільства несумісний зі сліпим, безумовним підкоренням <...> людина відчуває себе не безсловесним «гвинтиком», «коліщатком», а самостійною духовною силою, повною великої значущості, повною почуття власної гідності». Як виклик були сприйняті праці педагога-гуманіста офіційною ідеологією, для якої був неприпустимий учитель-особистість, інтелектуал, здатний до творчого пошуку, такий, що захищає суверенітет власного духовного світу й людську гідність учня, яким, за переконаннями В.О. Сухомлинського, і повинен бути кожний справжній вчитель.

Новаторство ідей В.О. Сухомлинського підтверджує дискусія, що розгорнулася в пресі наприкінці 1960-х років щодо його праць, присвячених проблемам виховання. Опоненти в «Учительской газете» протестували проти того, що в кожного вихованця треба формувати «правильний особистий погляд на зло, неправду, безчестя». Вони в ряді випадків у некоректній формі нагадували, що «на зло

і неправду треба виховувати не особистий, а класовий погляд», вимагаючи тим самим від учителя відмови від гуманістичної особистісної спрямованості виховання на користь знеособлено ідеологічної.

Прибічники авторитарного підходу до керівництва учнівським колективом звинуватили також В.О. Сухомлинського у виправданні недисциплінованості, нехлюйства, коли він взяв на себе сміливість стверджувати, що «спроби керувати шкільним колективом <...> наказом, вимогою беззаперечного підкорення, організаційною залежністю, не тільки приречені на провал, але й являють собою небезпечне джерело лицемірства та двоєдушності».

Опоненти В.О. Сухомлинського критикували його систему виховання школярів за відсутність у ній, з їхнього погляду, конкретного дійового елемента, оскільки ця система передбачала формування різноманітних почуттів, а не тільки «почуттів члена <...> колективу». Ця критика є абсолютно безпідставною, бо головною ідеєю, яку В.О. Сухомлинський, за його власними словами, проводив у своїй практичній роботі, було виховання кожної особистості в дусі служіння народу, вітчизні, майбутньому. Принципово важливим він вважав також усвідомлення кожним учителем своєї відповідальності за долю молоді, розуміння того, що виконання ним педагогічної місії неможливе без опори на власні високі моральні якості.

Багаторічний досвід роботи директором сільської школи привів В.О. Сухомлинського до глибокого переконання, що колектив учителів і колектив учнів не відділені один від одного. Вони створюють єдиний загальношкільний організм, головною цінністю та рушійною силою якого є індивідуальність кожного його члена. При цьому він підкреслював, що навчально-виховна робота школи як вогнища освіченості й вихованості, центру багатогранного духовного життя втілюється перш за все через колектив педагогів. Учений завжди закликав директорів і завучів шкіль знаходити, відкривати неповторні риси вчителів, їхні задатки, здібності, захоплення, створювати умови для їх розвитку та, виходячи з цього, будувати систему роботи з учительським колективом. Ці переконання педагога-новатора лягли в основу створеної ним системи роботи з професійного вдосконалення вчителів Павлівської школи.

Провідне місце в змісті духовної культури вчителя, на думку В.О. Сухомлинського, посідає його морально-естетична культура, сутність якої полягає в умінні створювати й підтримувати у навчально-виховному процесі школи атмосферу творчого співробітництва, гуманних і демократичних взаємовідносин. Важливу роль у створенні атмосфери творчого співробітництва у навчанні та вихованні педагог-новатор відводив захопленості вчителя своєю працею, усім тим, що вчитель робить разом з дітьми: «Шлях до серця дитини лежить через дружбу, через спільні інтереси, захоплення, почуття, переживання». Особливе значення тут має приклад навчально-виховної діяльності вчителя — ставлення до свого предмету, кругозір, глибина знань, особисті захоплення, які пов'язані з предметом й одночасно ведуть дітей у світ, що далеко виходить за рамки шкільної програми.

В.О. Сухомлинський, виходячи зі свого багаторічного творчого педагогічного досвіду, прийшов до висновку, що вчитель має бути не тільки наставником, а й другом учнів, разом з ними переживати, радіти й засмучуватись. За його переконанням, емоційно-естетичною серцевиною морального обличчя вихователя в очах вихованців було співпереживання душевному стану дитини. Питанням виховання цієї здатності «відчувати серцем» — однієї з найвідповідальніших сфер удосконалення педагогічної майстерності — вчений приділяв виключну увагу.

Для В. О. Сухомлинського характерним було переконання в тому, що вихованою дитину роблять перш за все радість, щастя, життєрадісне світовідчуття. Справжня гуманність педагогіки полягала для нього в збереженні в школі радості та щастя, на які має право кожна дитина. Завдання вчителя — зрозуміти дитяче почуття та зробити все, аби розвіяти дитячу тривогу, дати дитині відчуття захищеності й спокою. Якими засобами вчитель буде досягати цього в кожному конкретному випадку, залежить від його духовної культури, педагогічної майстерності.

Принципово важливим складником змісту духовної культури вчителя В. О. Сухомлинський вважав також творче ставлення до навчально-виховної праці. На його справедливу думку, це було зумовлено тим, що сам об'єкт виховання — дитина — весь час перебуває в стані змін, формування: «Між ідеєю, яку педагог втілює у свій задум, і конкретними людськими відносинами, які мають розкрити ідею, стоїть жива людина, її думки, почуття, переживання, воля». Перед учителем постійно виникає необхідність творчого пошуку шляхів і засобів досягнення максимальної досконалості своєї діяльності. У зв'язку з цим В. О. Сухомлинський вважав, що педагогічна творчість виникає тоді, коли у вчителя народжується бажання бачити свою справу та її результати кращими, ніж вони є зараз.

Елемент творчості обов'язково наявний у процесі, який В. О. Сухомлинський називав науковим передбаченням: «Без наукового передбачення, без уміння закладати в людині сьогодні ті зерна, які зійдуть через десятиріччя, виховання перетворилося б у примітивний нагляд, вихователь — у неграмотну няньку, педагогіка — у знахарство. Треба науково передбачати — у цьому суть культури педагогічного процесу, і чим більше тонкого, вдумливого передбачення, тим менше несподіваних нещастя».

Теоретичні ідеї В. О. Сухомлинського з проблем формування духовної культури особистості та вдосконалення професійної підготовки як визначальних факторів ефективності професійної діяльності вчителя знайшли творче впровадження в різних напрямках організації навчально-виховної роботи Павлівської середньої школи. Удосконалення професійної підготовки вчителів керованої вченим школи здійснювалося в індивідуальних і колективних формах, різноманітними засобами, більшість з яких носили оригінальний, новаторський характер.

Творче використання теоретичних знахідок і педагогічно цінного досвіду В. О. Сухомлинського з питань формування гуманістичної спрямованості особистості вчителя у системі безперервної педагогічної освіти сприятиме удосконаленню професійної підготовки сучасного вчителя, здатного виховувати молодь на основі гуманістичних і демократичних європейських і національних цінностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. *В. А. Сухомлинский*: Библиография / Сост. А. И. Сухомлинская, О. В. Сухомлинская. К.: Рад. шк., 1987. 255 с.
2. *Сухомлинський В. О.* Вибрані твори: в 5 т. Київ: Рад. школа, 1976.
3. *Сухомлинский В. А.* Павлышская средняя школа: обобщение опыта учебно-воспитательной работы в сельской средней школе. М., 1979. 396 с.
4. *Сухомлинський В. О.* Сто порад учителю. К.: Рад. школа, 1988. 304 с.